meer dan de dwaalsterren die zich om haar wentelen. In het plantenrijk ziet ge hetzelfde, zoo ge het kruipende mos met den hoog opgaanden ceder vergelijkt. En wie maar het lam in zijn gedachte naast den leeuw plaatst, voelt aanstonds dat de leeuw de meerdere is. En zoo nu is 't ook onder menschen. Zich de menschen als onderling gelijk te denken, is zich verliezen in een droom. Zooals er geen twee bladekens aan eenzelfden boom gelijk zijn, zoo ook vindt ge geen tweetal kinderen der menschen, of er is verschil tusschen. Verschil in hun positie, zoo wat hun uiterlijke gedaante als wat hun innerlijk wezen betreft. Er zijn reuzen en dwergen, er zijn zwakke en sterke, er zijn hoogbegaafde en zeer ordinaire menschen, en daar komt nu nog 't verschil in levenspositie bij. De een is machtig door de positie waarin zijn geboorte hem plaatste, den ander loopt ieder voorbij. Er zijn er die zich in overvloed baden, en er zijn er die het noodigste derven. Er zijn er die macht ontvingen, en er zijn er die vergeten hun dagen slijten. Er is onder menschen een hooge, en er is onder menschen een lage positie. Ook al draagt al wat mensch heet 't type van Adam, toch is de een groot onder de kinderen der menschen en de ander is klein.

Meer nog, wie eerst klein is, wordt niet zelden verhoogd. Denk slechts aan David, eerst als herdersknaap en straks als Koning. Maar er zijn er ook die eerst hoog stonden, en toen vernederd werden, of zichzelf vernederden, en dit laatste nu spreekt de apostel van den Christus uit. „In gedaante, in gestaltenisse geworden als een mensch, *heeft hij zichzelven vernederd*".

Niet, let wel, alsof de Christus eerst onder menschen hoog was, en toen tot lager stand onder menschen afdaalde, maar in zulk een zin, dat de Zone Gods, die, mensch wordende, van veel hooger dan menschen kwam, onder menschen optredende een lager, een nederige plaats onder hen innam.

Wel zoudt ge kunnen zeggen, dat hij begon met in Bethlehem zeer hoog onder menschen te zijn, toen de Engelen in Efrata zijn lof bezongen, en de Wijzen uit het Oosten hem hun goud en myrrhe brachten, maar noch het een noch het ander maakte hem groot, plaatste hem hoog onder menschen. Reeds in de Kribbe en in de windselen sprak veeleer, in socialen zin genomen, diepe zelfvernedering.

En dit nu is wat hier aangrijpt: de Christus onderging dit lage niet, maar koos en nam 't zelf. Hij werd niet door het bestel Gods, dat over hem beschikte, vernederd, maar koos 't zelf aldus, en daarom legt de apostel er nadruk op, dat de Christus *zichzelf* heeft vernederd.

Had aan ons de beschikking gestaan, er zou slechts één roep geweest zijn: „Indien de Zone Gods onder ons menschen komt, dan zij voor hem de hoogste eere, die onder menschen denkbaar is. Voor hem dan onder menschen de glorie. Alle schatten der aarde voor hem uitgespreid. En alle macht onder ons menschen, alle heerschappij en alle mogendheid hem op de schouders gelegd"!

Naar menschelijk bestel zou de Christus Koning aller koningen en Keizer aller keizers moeten geweest zijn, en zich in pracht en weelde, in den glans van grootheid en majesteit hebben kunnen baden.

En zulk een positie van macht en glorie had de Christus *kunnen* kiezen, maar die koos hij niet. Hij koos omgekeerd, wat hem in nederigen stand plaatste. Zoo begon het in den stal te Bethlehem, zoo teekende het zich nog scherper af op de vlucht naar Egypte, zoo bleef het dertig jaren lang te Nazareth in het stille gezin uit den ambachtskring. Niets wat aan hoogheid, niets wat aan grootheid deed denken. Van de 33 jaren zijns aardschen levens heeft Jezus er 30 stil en vergeten doorleefd, in klein burgerlijk bestaan. Zelfs tot den Dooper was de wetenschap van zijn verblijf nog niet doorgedrongen. Kort na Jezus geboorte was er een kleine opschudding in den kring van Zacharias geweest, maar nu wist niemand buiten Nazareth meer van iets. Jezus scheen geheel vergeten, en tot aan den Doop toe blijkt zelfs van gemeenschap tusschen Jezus en Johannes niets. Voor ons zoo ongelegen die 30 lange jaren, waarvan, op dien éénen tempeltocht na, zelfs het kleinste gerucht niet tot ons kwam.

En nu de drie jaren die daarop volgden. Aangrijpend is de tegenstelling. Nu op eenmaal heel 't land met den Rabbi van Nazareth bezig. De machthebbers en de geleerde scholen te Jeruzalem al spoedig enkel met Jezus doende. Maar ook zoo blijft Jezus maatschappelijke positie als mensch onder de menschen zeer nederig. De vossen hadden holen en de vogelen des hemels nesten, maar de Zoon des Menschen had niet waar hij 't hoofd kon nederleggen. Geen eigen woning. Geen eigen bezit. Geen eigen inkomen. Een leven van liefdegaven. Groot was zijn wonder woord en wonder werk, maar klein was hij naar de wereld gerekend, Men van gansch nederigen staat onder menschen.

En hierbij bleef het niet.

Zeer kort voor zijn sterven drukte de Christus zijn zelfvernedering symbolisch voor zijn jongeren uit, toen hij zich als een slaaf omgord had, zijn discipelen op de rij af, zooals ze aan tafel zaten, de voeten wies, en met ontroerde stem tot hen sprak: Gij noemt mij Heere en Meester, „maar ik ben onder u *als één die dient*".

Lees en herlees het in Johannes 13 hoe diep dat voetwasschen Jezus aangreep. „Jezus dan, wetende dat de Vader hem alle dingen in de hand gegeven had, en dat hij van God uitgegaan was, en tot God heenging, stond op en omgordde zichzelven". En vlak daarop volgt: „Jezus, deze dingen gezegd hebbende, werd ontroerd in den geest". En toen volgde de aankondiging van het verraad.

Telkens en telkens wees Jezus hierop. De discipelen konden er maar niet inkomen, en toch moesten ze 't verstaan: „Wie onder u zal willen de eerste zijn, *die zij aller dienstknecht*", want, en dan volgt er weer het wondere mysterie: „ook de Zoon des menschen is niet gekomen om gediend te worden, *maar om te dienen*".

Nooit neemt Jezus voor zich de eerste plaats. Altoos vernedert hij zichzelf. Iet wat daarom te hooger stond, omdat Jezus optrad onder *gevallen* menschen. Zelfs al was hij onder paradijskinderen opgetreden, dan nog zou hem de eerste plaats zijn toegekomen. Maar hoe dan nu niet, nu hij verscheen als éénig zondeloose onder ons in zonde verzonken geslacht! En toch bleef hij in de gestalte der vernedering. Hij zou *dienen*, om ons te redden, en zijn ziel te geven tot een rantsoen. En dit ook om ons het dienen, het schoon der nederigheid, den prijs der zelfvernedering te leeren verstaan.

Jezus doorzag in de zonde *het boose wezen*. Dat boose bedoelen om als God te zijn. Dat zichzelf verheffen. Dat zichzelf voorop dringen. Dat altoos de eerste willen wezen.

En nu *leert* hij ons niet alleen, dat alleen zelfvernedering ons zuiveren kan, maar hij *toont* het ons. Hij die boven allen stond, daalde af tot op de voetbank der voeten. Om tweeërlei te doen. Om door de zelfvernedering aan het Kruis ons onze zonden af te wasschen. En ook om door het voorbeeld der zelfvernedering ons tot zelfvernedering te lokken, en zoo den wortel van alle zonde ook uit te snijden uit óns hart.

Dr. A. K.

PRO REGE

DOOR

Dr. A. KUYPER.

Van dit premiewerk voor abonne's op „De Heraut" kwam deel III gereed. Begin der volgende week wordt het aan de inteekenaren, die het voor dit deel verschuldigde bedrag voldeden, toegezonden, zoodat dezen dan het complete werk in hun bezit zullen hebben.

De inteekenaren die een stel van drie losse banden bestelden, ontvangen dat nu tegelijk met het Derde deel.

Verkrijgbaar zijn linnen banden en banden met lederen rug en hoeken. Een stel van 3 losse linnen banden kost ƒ 1.80, een stel van 3 losse halflederen banden ƒ 3.30.

Inteekenaren, die losse banden wenschen te ontvangen, maar ze nog niet bestelden, wordt verzocht ten spoedigste hun verlangen kenbaar te maken, met bijvoeging van bedrag.

Met het inbinden van ingenaaide deelen kunnen wij ons niet belasten.

Adm. DE HERAUT.

2 Maart 1912.

Amsterdam, 1 Maart 1912.

Het gaat met symbolen als met de droomen van Pharao. Er hoort gewoonlijk een droomuitlegger bij om ons de beteekenis der symbolen te verklaren. En deze droomuitleggers waren het reeds in oude tijden niet altoos met elkander eens....

Zooals men zich herinneren zal, veroorloofden we ons onlangs een kleine critiek op den kop van het Zendingsblad, die in verschillende symbolen ons den zendingsarbeid moest voorstellen. We meenden dat de verklaring, door Ds. Dijkstra van deze teekenen gegeven, de meest authentieke was. Thans verzoekt de volijverige Zendingsdeputaat Ds. Renkema van Renkum ons de volgende nog meer officieele verklaring van deze symbolen in ons blad op te nemen, waaraan we gaarne voldoen:

Eenige toelichting aangaande den kop van „Het Zendingsblad".

De rand stelt voor een tamme en een wilde druivenwingerd, dooreen geslingerd; zich met elkander vereenigend.

De sterren met uitstralend licht beschijnen de rolle, getiteld: *Het Zendingsblad*.

De sterren om den opengeslagen Bijbel getuigen van het licht, dat Gods Woord doet opgaan voor de Heidensche volken.

Daaronder ziet men links een vruchtenkraam met een Javaan er voor staande, terwijl op korten afstand van deze kraam een Javaansche vrouw, die hare inkoopen heeft gedaan, zich verwijdert.

Rechts bemerkt men Soembaneesche paalwoningen, omgeven van cocospalmen, en daarvoor een Soembaneesch meisje, zittende bij muziekinstrumenten.

Beneden zijn twee handen geteekend; het is de hand van een blanke, (met de manchet) die de hand van een inlander vasthoudt; 't is het Christendom, dat het Heidendom de hand geeft; 't is de Zending, die ook de Heidensche volken in de zegeningen van Christus' verlossing wil doen deelen.

RENKEMA.

Uit deze verklaring blijkt dus, dat de beide ineengestrengelde handen niet Java en Soemba voorstellen moeten, door het Christendom zusterlijk verbonden, maar de hand, die de (Europeesche) Zending — dat is bepaald de hand met de manchet — aan den heidenschen Javaan — de hand zonder manchet — toereikt. Ons bezwaar tegen de gemanchetteerde hand is daarmede vervallen, maar fraai is het symbool niet. Vooreerst zijn de beide handen veel te groot in vergelijking met de daarboven aangebrachte voorstellingen van den Javaan en Soembanees, wat voor het oog storend werkt. En ten tweede zijn twee ineengestrengelde handen het gewone symbool van vriendschap (of liefde), maar niet van het *bieden van de hand* om een ander weldaden te geven. Intusschen is de zaak van te weinig belang om de discussie hierover voort te zetten. We hopen, dat menige hand gretig moge worden uitgestoken om het Zendingsblad te lezen, en door dit uitnemend geredigeerde blad de belangstelling voor de Zending steeds meer worde opgewekt.

Nu er eenige strijd ontstaan is over de vraag, of de bewijzen van de burgerlijke huwelijksvoltrekking, door den ambtenaar van den burgerlijken stand af te geven, op gezegeld papier moeten staan om wettig te zijn, of niet, is het goed, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken hierover nader licht heeft ontstoken. *De Nieuwe Rotterdammer* meldde desaangaande het volgende:

Verklaringen van huwelijksvoltrekking.

Naar aanleiding van een door verschillende ambtenaren van den burgerlijken stand tot den Minister van Financiën gerichte vraag, of zij ongezegeld kunnen afgeven de verklaringen van huwelijksvoltrekking, welke bestemd zijn om te worden overgelegd vóórdat tot het kerkelijk huwelijk wordt overgegaan, heeft de Minister als zijn meening te kennen gegeven, dat er geen twijfel bestaat, dat een verklaring van huwelijksvoltrekking, afgegeven door ambtenaren van den burgerlijken stand, — behoudens gevallen van gebleken onvermogen — op zegel behoort te worden gesteld, zelfs al wordt zulk een verklaring afgegeven in den vorm van een onderteekend bericht, omdat het ook in dien vorm blijft een stuk, door een openbaar ambtenaar in zijn kwaliteit onderteekend en opgemaakt met het doel om tot bewijs te strekken. Naar den Minister is medegedeeld, worden bedoelde verklaringen sinds eenigen tijd ongezegeld afgegeven. Bij de wijziging van de zegelwet zal worden overwogen, of voor het in art. 136 B. W. bedoelde bewijsstuk een vrijstelling in het leven kan worden geroepen. Zoolang de tegenwoordige zegelwet evenwel bestaat, behooren hare bepalingen te worden nageleefd.

We deelen dit met opzet mede, omdat de Kerkeraden of predikanten, die zonder behoorlijk bewijs van burgerlijke huwelijksvoltrekking, een huwelijk kerkelijk bevestigen, daardoor in groote moeilijkheden zouden kunnen komen. Na de berisping van den Minister zullen de ambtenaren wel zorgen, dat ze de bedoelde verklaring alleen op gezegeld papier afgeven, maar ook de kerkeraden of predikanten hebben toe te zien, dat zulk een gezegeld stuk aanwezig is; de voorstelling, alsof men met een ongezegelde verklaring volstaan kon, schijnt toch niet juist te wezen. Gelukkig heeft de Minister beloofd, bij een wijziging van de zegelwet het bezwaar uit den weg te helpen. We hopen, dat deze wijziging zich niet te lang zal laten wachten.

Onze liturgie.

XIV.

Het gezag van de Apostolische traditie, waarop èn de Grieksche èn de Roomsche Kerk zich voor haar liturgie beroepen, is dus volkomen terecht door het Protestantisme verworpen.

Een liturgie, die door Christus en de Apostelen voor de Kerk is ingesteld en waaraan de Kerk aller eeuwen zou gehouden zijn, is er niet.

Voorzoover de Apostelen zelf in hun zendbrieven enkele voorschriften voor den uitwendigen eeredienst geven, zooals met name de Apostel Paulus dit doet in den eersten zendbrief aan de gemeente van Corinthe, stemt ieder toe, dat deze voorschriften in dien vorm een tijdelijk karakter hebben gedragen, in verband stonden met volkszeden uit dien tijd en dus allerminst bedoeld zijn om letterlijk door alle Kerken te worden opgevolgd. Wanneer deze voorschriften toch in de Heilige Schrift zijn opgenomen en dus deel uitmaken van Gods Woord, dat voor de Kerk aller eeuwen bestemd is, dan is dit geschied, omdat aan deze voorschriften *beginselen* ten grondslag lagen, die losgemaakt uit dien tijdelijken vorm, wel degelijk beteekenis voor ons hebben, maar niet, omdat wij in letterlijken zin aan deze voorschriften gebonden zijn. Zoo heeft de Christelijke Kerk deze liturgische voorschriften steeds opgevat, en afgezien van enkele onbeduidende secten, die voor de historie der Kerk nauwelijks meetellen, is er dan ook niet één Christelijke Kerk aan te wijzen, die in haar eeredienst zich nog aan deze Apostolische voorschriften voor de gemeente van hun dagen houdt. Het sterkste voorbeeld hiervan heeft men in den uiterlijken gebedsvorm. Hoewel èn in het Oude èn in het Nieuwe Testament de vaststaande houding bij het gebed is, dat de bidder de oogen opslaat naar boven en de handen smeekend uitbreidt naar den hemel, is thans in alle Christelijke Kerken de gewoonte ingevoerd, dat men bij het bidden de oogen sluit en de handen vouwt, en zal wel niemand beweren, dat men door dezen veranderden vorm van het gebed te kort doet aan het gezag der Heilige Schrift. Dit eene voorbeeld moge volstaan; het zou anders niet moeilijk wezen tal van andere voorbeelden hieraan toe te voegen.

Indien dus zelfs die aanduidingen die de Schrift zelf ons geeft omtrent den uitwendigen eeredienst der Apostolische Kerk, voor ons geen bindend gezag hebben, dan blijkt hieruit, dat dit nog veel minder gelden kan ten opzichte van de ongeschreven Apostolische tradities, waar de Grieksche en de Roomsche Kerk zich op beroepen. Dat er in de eerste Christengemeenten, die door de Apostelen zelf gesticht zijn, een zekere traditie geweest is, hoe de Apostelen den eeredienst hebben ingericht, behoeft daarom niet betwijfeld te worden. Het spreekt wel van zelf, dat men aan het voorbeeld door de Apostelen gegeven, zeer hooge waarde heeft toegekend, en dat de levende traditie van wat de Apostelen gezegd en gedaan hebben, nog enkele geslachten bewaard is gebleven. Bij de oudste kerkvaders ziet men dan ook telkens, dat zij op deze Apostolische traditie zich beroepen, en zoolang nog een geslacht leefde, dat met de Apostelen zelf in aanraking was geweest, moest deze Apostolische traditie wel zeker gezag hebben. Maar, gelijk het met elke mondelinge overlevering gaat, deze traditie werd al spoedig onzuiver, en naarmate men verder van den tijd der Apostelen kwam af te staan, mengden zich in deze overlevering allerlei elementen, die zeker niet van de Apostelen afkomstig waren. Zoodra men dan ook nagaat, wat door deze Apostolische traditie als van de Apostelen herkomstig, ons is overgeleverd, kan er wel geen twijfel over bestaan, dat het grootste deel dezer overlevering bewust of onbewust bedrog is. De zoogenaamde Apostolische Geloofsbelijdenis, die volgens deze traditie door de Apostelen zelf zou zijn opgesteld, voordat ze Jerusalem verlieten om het Evangelie te prediken, en waarvan elk artikel door één hunner zou zijn uitgesproken, is zeker niet van de Apostelen zelf afkomstig. „De Apostolische Kerkenordening", die evenzeer uit deze Apostolische traditie heet afkomstig te zijn, heeft evenmin met de Apostelen iets te maken. En zoo is ook de zoogenaamde „Apostolische liturgie", die in geschrift ons is overgeleverd, niet ander dan een talsificaat uit later eeuwen, zooals op de meest afdoende gronden kan worden aangetoond. Uit dit drietal voorbeelden: de Apostolische geloofsbelijdenis, de Apostolische Kerkenordening en de Apostolische liturgie, blijkt, hoezeer men in later eeuwen geneigd was allerlei later gevonden documenten met den schijn van Apostolisch gezag te dekken, terwijl er van een werkelijke Apostolische traditie geen sprake was. Elke poging om op grond van deze zoogenaamd Apostolische traditie vast te stellen, wat de oorspronkelijke inrichting is geweest van den eeredienst in de Apostolische gemeenten, is daarom met onvruchtbaarheid geslagen. Wat deze traditie behelst, is zoo onzuiver, zoo vermengd met allerlei niet-apostolische elementen, en dagteekent uit zoo veel later eeuw, dat elke *historische* zekerheid ontbreekt. De Roomsche Kerk zelve heeft dan ook vruchteloos gezocht naar een keursteen, om hier het echte van het valsche goud te onderscheiden. Men heeft wel als maatstaf gesteld, dat datgene wat semper, ubique et ab omnibus, d. w. z. wat steeds, wat overal en wat door allen onderhouden was, van de Apostelen afkomstig moest wezen, maar in de practijk baatte ook deze maatstaf niet, want wie zal uitmaken wat steeds, wat overal en wat door allen is aangenomen, waar we omtrent de eerste eeuwen der Christelijke Kerk zoo weinig getuigenissen bezitten, en deze getuigenissen volstrekt niet eenparig zijn, maar telkens elkaar tegenspreken? Vandaar dat de Roomsche Kerk ten slotte de beslissing, wat Apostolische traditie is, heeft overgelaten aan den Paus, die dit met onfeilbaar gezag uitmaakt, omdat hij daarbij geleid wordt door den Heiligen Geest. Maar daarmede is dit vraagstuk dan ook van historisch op dogmatisch gebied overgebracht en beslist niet het historisch onderzoek, maar het gezag van den Paus, aan wiens gezag geen Protestant zich natuurlijk onderwerpen kan.

Maar ook afgezien hiervan kan, zelfs waar we historische zekerheid hebben, en we metterdaad op afdoende gronden kunnen aannemen, dat we een Apostolische traditie bezitten, nog geenszins gezegd worden, dat deze traditie voor onze dagen eenig gezag heeft. Het sterkst sprekend voorbeeld hiervan hebben we wel in den strijd, die reeds in de eerste Christelijke Kerk gestreden is over de vraag, wanneer het Paaschfeest moest gevierd worden. Polycarpus, de beroemde bisschop van Smyrna, die in 155 als martelaar is gestorven, en die zelf nog persoonlijk met den Apostel Johannes heeft omgegaan, wiens leerling hij was, heeft uitdrukkelijk verzekerd, dat Johannes en de andere Apostelen, die hij gekend had, gewoon waren op den 14en Nisan, denzelfden dag, waarop de Joden het Paaschfeest vierden, ook hun Paaschfeest te houden. Dit getuigenis van Polycarpus wordt bovendien nog bevestigd, doordat, toen de strijd over deze vraag tusschen de Klein-Aziatische Kerken en den bisschop van Rome ontbrandde, de bisschop van Ephese, Polycrates geheeten, zich wederom beriep voor de practijk, door de Klein-Aziatische Kerken gevolgd, op het voorbeeld van den Apostel Johannes, die jarenlang de gemeente van Ephese geleid had, en op dat van den Evangelist-diaken Philippus, die met zijn drie profeteerende dochters zich te Hierapolis had gevestigd. Hier hebben we dus niet een onzekere overlevering, maar een ontwijfelbaar echte Apostolische traditie, waarvan de oorsprong tot de dagen der Apostelen zelf opklimt en waarbij de namen der Apostelen, waarom het ging, ons genoemd worden. Eenige twijfel aan de juistheid dezer overlevering is dan ook buitengesloten. De Apostel Johannes heeft, naar we ook van elders weten, zijn laatste levensdagen in Ephese doorgebracht, en hij moet daar nog gewerkt hebben tegen 't eind der eerste eeuw. Polycarpus heeft hem daar persoonlijk gekend en is de meest onwraakbare getuige voor deze Apostolische traditie. En het feit, dat de Klein-Aziatische Kerken, zelfs toen de bisschop van Rome wegens deze afwijkende liturgische practijken dreigde deze Kerken met den ban te slaan, met een beroep op de Apostolische traditie weigerden hem te gehoorzamen, toont wel, hoe vast deze Apostolische overlevering was. Bisschop Polycrates van Ephese antwoordde zelfs aan den bisschop van Rome, dat hij door diens dreigementen zich niet liet verschrikken, want dat een grootere dan hij gezegd had: Men moet Gode meer gehoorzamen dan den menschen.

En toch, hoe vast deze Apostolische traditie ook staan moge, zal wel niemand beweren, dat deze traditie voor ons eenig bindend gezag heeft bij de bepaling van de vraag, wanneer we het Paaschfeest moeten vieren. De Christelijke Kerk heeft volkomen terecht het Christelijk Paaschfeest losgemaakt van den 14en Nisan, den dag van het Joodsche Paaschfeest, en daarvoor den *Zondag*, als dag van Christus opstanding, gekozen. Het Apostolisch gebruik keuren we daarom niet af, want op zich zelf is niet één dag heiliger dan de andere, en er kunnen voor de Apostelen gewichtige redenen geweest zijn, waarom ze aanvankelijk het Christelijk Paaschfeest met het Joodsche Pascha lieten samenvallen. Maar zoodra de Christelijke Kerk haar zwaartepunt verlegd zag uit het Jodendom naar de Heidenwereld en daarmede vanzelf een tegenstelling met het Jodendom en zijn liturgie ontstond, was het wijs en goed gezien, dat voor het Christelijke Paaschfeest een andere dag gekozen werd dan het Joodsche Pascha. Al mag de ruwe wijze, waarop de bisschop van Rome in deze zaak optrad en zelfs met bedreiging van den ban de Klein Aziatische Kerken dwingen wilde haar liturgische gebruiken te veranderen, reeds in zijn dagen algemeen zijn afgekeurd, wat de zaak zelve betreft, heeft heel de Christelijke Kerk den Bisschop van Rome in 't gelijk gesteld, en niet één Kerk laat ons Paaschfeest met het Joodsche Pascha meer samenvallen. De bisschop van Ephese, Polycrates, die de Apostolische traditie beschouwde als een *Goddelijk voorschrift*, waarvan hij niet afwijken mocht, heeft principieel ongelijk gehad. En het is wel opmerkelijk, dat het juist de Kerk van Rome is geweest, die toen tegen het bindend gezag, dat de Kerken van Klein Azië aan deze Apostolische traditie toekende, is ingegaan en voor de vrijheid der Kerk om een andere usantie te volgen, is opgekomen.

DR. H. H. K.

Voor Kootwijks Scholen.

Het Bestuur van de Scholen met den Bijbel te Kootwijk en Kootwijkerbroek heeft besloten tot den hoognoodigen aanbouw van een vierde lokaal en de daardoor noodzakelijk geworden verandering van het derde lokaal aan de Christ. School te Kootwijkerbroek. Zoo wij hoper, zal het vierde lokaal reeds met Mei in gebruik worden genomen.

Dank den Heere, Die het den heer J. Sch. te Nijkerk, die de toestanden kent, in het harte gaf, voor deze onze belangen te ijveren, en die zelve, met de familie v. d. G. en de familie v. E. te Nijkerk den krachtigen stoot gaf, zoodat wij mede door den liefdevollen steun van andere vrienden, dit zooseer gewenschte doel konden bereiken.

Voor de meubileering wordt nu nog in de Gem. en verder bij de vrienden met een z.g.n. sneeuwbal gewerkt, en zoo wij hopen zal ook op die wijze in die behoefte worden voorzien.

Gode alleen de eere, waar de Heere telkens, wat den arbeid in deze Gemeente betreft, Zich betoont een verrassend God te zijn.

Ds. J. H. HOUTZAGERS.
Kootwijk. *voorzitter.*

Leestafel.

I. H. LANDWEHR. HANDBOEK DER KERKGESCHIEDENIS. Rotterdam, D. Bolle.

'n Tijd geleden heb ik hier de aandacht gevestigd op LANDWEHR'S BEKNOPT LEERBOEK DER KERKGESCHIEDENIS, verschenen in de BIBLIOTHEEK VOOR GODSDIENSTONDERWIJS onder redactie van DR. A. TROELSTRA en DR. H. VISSCHER.

Thans zij 't me vergund dit te doen met 'n ander werk van den Rotterdamschen predikant en beoefenaar der kerkhistorie en wel met zijn zooveel breeder opgezet HANDBOEK DER KERKGESCHIEDENIS, dat in vier deelen compleet zal zijn. Wel is dit werk nog in wording, maar de eerste twee deelen zijn toch reeds verschenen, en bovendien „vormt", zooals DS. LANDWEHR zelf schrijft, „elk deel op zichzelve een geheel". Daarbij komt, dat de schrijver ons in de INLEIDING een en ander omtrent het plan van dit zijn boek mededeelt.

Het reeds in 1910 verschenen Ie deel geeft de OUDE KERKGESCHIEDENIS, het IIe deel, dat ten vorigen jare uitkwam, brengt ons de MIDDENEEUWEN. Het spreekt, dat men van iemand, die 'n Kerkgeschiedenis schrijft, niet kan vergen, dat hijzelf heel de stof uit de bronnen zou hebben geput. Zeker, alleen de vrucht van bronnenstudie, neergelegd in monographieën van grooter of kleiner omvang, kan bestaande kennis verbeteren en verrijken, en zulk 'n doel kan zich dan ook alleen stellen wie 'n onderdeel der kerkgeschiedenis beschrijft, maar wie zich aan de beschrijving van *de* kerkgeschiedenis in haar vollen omvang waagt, moet wel zijn doel wat lager stellen.

Hem is het slechts te doen, bestaande kennis mede te deelen.

En dat is al heel wat.

Want dat wil dan niet minder zeggen, dan de historie der kerk beschrijven naar wat men daarvan bij den tegenwoordigen stand der wetenschap weet.

Om nu dit doel althans te benaderen, is noodig, dat men zich vertrouwd maakt met wat in de literatuur, vooral de nieuwere en nieuwste literatuur van het vak het voornaamste is, en ook dat men daarbij dan weet te schiften en te ziften.

Het wil mij voorkomen, dat LANDWEHR naar vermogen gedaan heeft om dit doel te bereiken, en ik grond dit mijn oordeel niet alleen op die eerbiedwekkend rijke litteratuur-opgave aan het einde van zijn 11e deel, welke, naar hij zegt, bij de samenstelling van het eerste en tweede deel door hem is geraadpleegd, maar ook op hetgeen ik waarnam van de wijze waarop hij die litteratuur in zijn boek zelf heeft verwerkt.

Het spreekt weer, dat men ook hier niet den eisch mag stellen, dat hèèl de literatuur zou zijn geraadpleegd en verwerkt. Toch verwonderde het mij, dat ik naast GIESELER en NEANDER, althans wat „de eerste drie eeuwen" betreft, ook BAUR niet vermeld vond. Ik weet, dat mijn leermeester PROF. MOLL tegen BAUR, dien hij, min-vriendelijk, „een speculatieven philosoof" noemde, als historicus zijn bedenkingen had, en ook, dat de Hegeliaansche constructie van het oude Christendom, welke door den „vader der Tübingsche school" werd voorgedragen, thans vrij wel geantikeerd is. Maar dit alles neemt niet weg, dat zijn uiteenzetting van het GNOSTICISME, ook na wat later over dit onderwerp is geschreven, naar ik meen, nog niet geantikeerd is.

Had LANDWEHR, voor het samenstellen van zijn Deel I § 18 B. DE GNOSIS, — ook hiervan kennis genomen, deze § ware dan zeker anders uitgevallen. Met name ware ontstaan en karakter der Gnosis als Religionsphilosophie dan duidelijker aan het licht getreden. Dan, gelijk één zwaluw nog geen lente maakt, is het ook niet zoo'n enkel wetenschappelijk *peccatum omissionis*, hetwelk 'n handboek onbruikbaar zou maken.

En 'n bruikbaar handboek heeft DR. LANDWEHR met dit zijn werk zeer zeker geleverd.

Men kan er door in de kerkgeschiedenis thuis raken, en goed ook.

De gevierde prediker van ROTTERDAM, die zich, met zijn voortreffelijke, op bronnenstudie berustende monographie over LEDEBOER, naam heeft gemaakt als kerkhistoricus, heeft met dit zijn latere werk, dat uiteraard een, voor het grootste deel, compilatorische arbeid moest zijn, dien naam allerminst verspeeld. Noemde ik zoo even deze kerkgeschiedenis 'n bruikbaar handboek, ik meen er dit praedicaat aan te mogen toekennen op grond soowel van de volledigheid als van de overzichtelijkheid waarmee de stof is bewerkt.

En daarbij komt dan nog iets.

Alvorens van wal te steken, deelt LANDWEHR in een korte INLEIDING zijn plan mee. Uit een